

А. Маратқызы*

магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: arukkosh@gmail.com

ЕУРОПА ЖӘНЕ «ЖАҢА» ТАЯУ ШЫҒЫС: ГЕОСАЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР МЕН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТАҢДАУЛАР

Түйін

2011 жылдан бері Таяу Шығыс Парсы шығанағы мемлекеттерінің ықпалының күшеюінен, аймақтағы көптеген елдердің Африкаға бұрылуынан және жаһандық ерудің жаңа динамикасынан бастап, аймақтық алауыздықтар мен мемлекетішілік қақтығыстардың күшеюіне дейінгі ірі геосаяси өзгерістерді бастан өткерді. Бұл мақалада Еуропалық Одақ үшін осы өзгерістердің салдары және оның жаңа шындықтарды қалыптастыру немесе бейімделу қабілеті бағаланады. Бұрынғы уақытта ЕО-ның аймаққа қатысты стратегияларында, саясаттарында және құралдарында сабақтастық басым болды. Таяу Шығыс бастан кешіп жатқан трансформацияның қарқындылығы, сондай-ақ оның Еуропаның өзіне әсері ЕО-ны қазір қадам жасауға мәжбүр етуі мүмкін. Еуропаның ықпалы мен сеніміне қауіп төніп тұр. Бұл геосаяси өзгерістер Еуропалық Одақ үшін қиындықтарды да, мүмкіндіктерді де тудырады. Бір жағынан, аймақтағы тұрақсыздық пен ішкі қақтығыстардың күшеюі көші-қон ағыны мен қауіпсіздік қатерлерін арттыруы мүмкін, бұл ЕО-дан өзінің қауіпсіздік және көші-қон саясатын қайта қарауды талап етеді. Өзгерістерге тиімді жауап беру және жаһандық контексте өз позициясын нығайту үшін ЕО икемді және стратегиялық болуы маңызды.

Кілттік сөз: Таяу Шығыс, Солтүстік Африка, геосаясат, жаһандық динамика, стратегиялық таңдаулар.

Кіріспе

2011 жылдан бері Таяу Шығыста айтарлықтай геосаяси өзгерістер болды. Бұған Парсы шығанағы елдерінің ықпалының күшеюі, әртүрлі елдердің Африкаға қарай ығысуы, жаңа жаһандық динамика, аймақтық алауыздық пен ішкі қақтығыстардың күшеюі және тұрақты емес одақтар жатады. Бұл мақалада бұл өзгерістер Еуропалық Одаққа және оның бейімделу қабілетіне қалай әсер ететінін қарастырады. Тарихи тұрғыдан ЕО-ның аймақтағы стратегиялары мен саясаты тұрақты болып қалды. Дегенмен, Таяу Шығыстағы трансформацияның қазіргі қарқындылығы және оның Еуропаға тікелей әсері ЕО-ны әрекет етуге мәжбүр етуі мүмкін. Еуропаның ықпалы мен сеніміне қауіп төніп тұр. Еуропа өзінің жақындығы мен тарихи байланыстарына байланысты Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкаға терең қызығушылық танытады. Аймақтағы тұрақсыздық Еуропаға тез әсер етуі мүмкін. Оның үстіне Еуропаның аймақпен берік тарихи және әлеуметтік байланыстары бар, бұл оның аймақтық тәртіптегі өзгерістерге қызығушылығына әсер етеді. ЕО дәстүрлі түрде Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка аймағын өзінің оңтүстік көршісінің бір бөлігі ретінде қарастырып, қақтығыстардың Еуропаға таралуын болдырмау үшін ынтымақтастықты дамытады. Дегенмен, Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка аймағындағы елеулі өзгерістер ЕО-ның көзқарасын қайта бағалауды талап етеді. ЕО-ның жауабы оның аймақтағы рөлі мен ықпалын анықтайды. Бір-бірін қайталайтын қақтығыстар мен бақталастықтармен ерекшеленетін Таяу Шығыстың күрделі геосаясаты 2011 жылдан бастап айқын көріне бастады. Бұған «Мұсылман бауырлар» қозғалысын қолдайтындар мен оған қарсы шыққандар арасындағы сүннитаралық бәсекелестіктер де бар. Бұл динамика тез өзгертін және тұрақсыз одақтардың пайда болуына әкелді. Таяу Шығыстағы елдермен тығыз байланыс орнатқан Франция, Грекия және Кипрді қоспағанда, Еуропа әдетте серіктес немесе донор ретінде қарастырылады[1].

Дәстүрлі араб державаларының құлдырауы аймақтың ауырлық орталығын Парсы шығанағына қарай ауыстырды. Бұл ауысу Иран мен Түркияның көтерілуімен және Парсы шығанағы елдерінің байлығымен бірге Парсы шығанағы монархияларының ықпалын арттырды. 2011 жылғы араб көтерілістерінен кейінгі оқиғалар күштердің осы жаңа балансын

нығайтты. Таяу Шығыстың өзгермелі ландшафты ЕО үшін қиындықтар мен мүмкіндіктерді ұсынады. Еуропаның бұл өзгерістерге реакциясы оның аймақтағы болашақ рөлі мен ықпалын анықтайды. ЕО бұл өзгерістерді ТШСА аймағындағы беделі мен ықпалын сақтау үшін стратегиялық тұрғыдан шарлауы керек. Дәстүрлі «араб тәртібінің» ыдырауына байланысты Таяу Шығыстың геосаясатында Парсы шығанағының маңызы айтарлықтай артты. Бұл өзгеріс Мысырдың құлдырауы, Сирия мен Ирактың бейтараптандырылуы, көптеген аймақтық қақтығыстар, Иран мен Түркияның амбициялары және Парсы шығанағы елдерінің ресурстары әсер етті. 2011 жылғы араб көтерілістерінің салдары осы жаңа күш тепе-теңдігін нығайтты[2]. Екі негізгі бәсекелестік Парсы шығанағын аймақтық динамиканың орталығына қойды: Иран мен Сауд Арабиясы арасындағы қақтығыс және «Мұсылман бауырлар» қозғалысының жақтастары мен қарсыластары арасындағы қақтығыс, әсіресе Катар мен БАӘ. Бұл бәсекелестіктер Парсы шығанағы аумағынан асып түседі және сыртқы ойыншыларды, соның ішінде ЕО-ны тараптарды қабылдауға мәжбүр етті. Дегенмен, ЕО теңдестірілген көзқарасты ұстанып, екі тараппен де араласып, Катарға бойкот кезінде бейтараптық танытудан аулақ болды. ЕО Еуропаға әсер ететін аймақтық тұрақсыздыққа байланысты бұл оқиғаларға алаңдайды. Парсы шығанағы елдерінің көмек пен инвестиция арқылы Солтүстік Африкаға қатысуының артуы ЕО ықпалын азайтты. Бұл қатысу сонымен қатар Тунистегі жағдай мен Ливиядағы қақтығыс мысалында көрсетілген саяси ауысуларды поляризациялайды. Парсы шығанағының маңыздылығының артуы Оңтүстік және Шығыс Жерорта теңізі мен ТШСА аймағының қалған бөлігі арасында ерекшеленетін ЕО-ның дәстүрлі саясат шеңберіне қауіп төндіреді. ЕО әлі де осы жаңа геосаяси шындықтарды көрсету үшін өз саясатын бейімдеген жоқ және тұтастай емес, жеке Парсы шығанағы мемлекеттерімен көбірек араласуда. Бұл өзгеріс 2008 жылы ЕО-мен еркін сауда туралы келісім келіссөздерін тоқтатқан кезде басталды.

Солтүстік Африка географиялық жақындығы мен терең тарихи, экономикалық және әлеуметтік байланыстарына байланысты Еуропаның ТШСА аймағына көзқарасында шешуші рөл атқарады. Брюссель ТШСА аймағын қазір бүкіл Африка құрлығын қамтитын кеңірек аймақтың бөлігі ретінде қарастырады. ЕО Жаһандық стратегиясы мұны Жерорта теңізі, Таяу Шығыс және Африканы біріктіріп, осы салалардағы ынтымақтастыққа баса назар аударады. Еуропа қауіпсіздік мәселелерін шешу үшін Сахелге назарын арттырды және Еуропалық комиссияның жаңа төрағасы кезінде Африкаға басымдық берді. Бұл бағытты Солтүстік Африканың Алжир және Марокко сияқты елдері де растайды, олар Африкаға көбірек ресурстарды бағыттады. Алжир мен Марокконың Африкаға назар аударуы ішінара олардың бәсекелестігі мен Каддафидің биліктен кетуінен қалған билік вакуумына байланысты. Марокко экономикалық байланыстарға баса назар аударып, 2017 жылы Африка Одағына қайта қосылды, ал Алжир ішкі саяси тұрақсыздыққа байланысты қиындықтарға тап болды. ЕО-ның Мароккомен де, Алжирмен де берік қарым-қатынасы қазір Африкаға қатысты мәселелерге ерекше назар аударады. ЕО-ның Африкаға қызығушылығының артуы Қытайдың ықпалына қарсы тұруға және экономикалық мүмкіндіктерді ұсына отырып, миграциялық қысымды шешуге бағытталған. Болашақ міндет - Африкаға осы жаңартылған назарды ЕО-ның ТШСА аймағындағы қолданыстағы серіктестіктерімен оның стратегияларын бөлшектемей біріктіру. Мағриб елдері өздерінің африкалық саясатын Еуропамен немесе тәуелсіз түрде үйлестіре ме және мұны Таяу Шығыс геосаясатынан алшақтау тәсілі ретінде қабылдай ма, әлі де белгілі. Таяу Шығыс ұзақ уақыт бойы қарқынды сыртқы ықпалға және араласуға ұшыраған аймақ болды. Тарихи тұрғыдан алғанда, еуропалық державалар бақылау үшін бәсекелесті және 20-шы ғасырдың ортасында бұл АҚШ-Кеңес қырғи-қабақ соғысындағы қосалқы майдан болды. Жақында АҚШ-тың Иракқа араласуы сияқты біржақты әрекеттері оның ықпалының шарықтау шегін көрсетті. Дегенмен, 2011 жылдан кейін аймақта ықпал ететін жаһандық державалардың әртараптануы байқалды, бұл ТШСА елдерінің автономиясын арттыруы мүмкін[3].

АҚШ маңызды держава болып қала береді, бірақ аймақтық мұнайға тәуелділіктің төмендеуіне, басымдықтардың Азияға ауысуына және Ирак соғысының салдары мен

шиеленіскен одақтарға байланысты шегініп бара жатыр деп қабылданады. Осы уақытта Ресей АҚШ-тың кейбір олқылықтарын толтырды, бұл Еуропада, әсіресе ресейлік амбициялардан сақтанатын елдерде алаңдаушылық тудырды. Қытайдың прагматикалық көзқарасы Еуропа үшін мүмкіндіктер мен бәсекелестіктерді ұсынатын экономикалық мүдделерге, ресурстарды және стратегиялық бағыттарды қамтамасыз етуге бағытталған. Еуропаның араласуы, Ливиядағы сияқты, екіұштылық пен сақтық танытты. ЕО Ресейдің геостратегиялық маневрлеріне алаңдайды және Қытайды инфрақұрылымдық жобаларда бәсекелес және әлеуетті серіктес ретінде көреді[4]. Иранның ядролық келісімін сақтау сияқты аймақтық тұрақтылық бойынша АҚШ-пен ынтымақтасу әрекеттері қиындықтармен бетпе-бет келеді және Украинадағы шиеленістерге байланысты Ресеймен ынтымақтастық шектеулі болып қала береді. Ел ішінде ТШСА елдері 2011 жылғы араб көтерілістерінен кейін мемлекеттік институттардың әлсіреуімен, жалғасып жатқан қақтығыстармен және авторитаризмге немесе либерализмге қарай ығысуымен елеулі дүмпулерді бастан өткерді. Мемлекеттік емес актерлер мемлекеттен қалған рөлдерді жиі орындап, көрнекті бола бастады. Қоғамдар күрделене түсті, ұжымдық сәйкестіктің жаңа формалары пайда болды, бұл поляризация мен бөлшектенудің күшеюіне әкелді. ТШСА елдерінің ішкі тапсырыстарындағы соңғы өзгерістер негізінен ішкі динамикадан туындайды, дегенмен халықаралық және аймақтық субъектілер де ағымдағы қақтығыстарға әсер етті. Сыртқы державалар бұл өзгерістерді олардың ықпалы мен тұрақтылығына не мүмкіндік, не қауіп ретінде қарайды. ЕО аймаққа қатысты саясатында қауіпсіздік пен тұрақтылық байланысына баса назар аударды. Тарихи тұрғыдан ЕО өзін либерализм мен демократияның үлгісі ретінде қарастырды, көбінесе либералды емес тәжірибелеріне қарамастан өзінің неолибералдық күн тәртібін қолдайтын авторитарлық режимдермен үйлеседі.

Араб көтерілістеріне дейін ЕО-ның көзқарасы қарапайым реформаларды және көші-қонды бақылау, терроризмге қарсы күрес және экономикалық мәселелер бойынша осы режимдермен ынтымақтастықты қамтыды. Бұл стратегия араб көтерілістерімен бірге құлап, ЕО саясатының өзгеруіне әкелді. Демократияландыруға деген алғашқы ынта-жігерден кейін ЕО тұрақтылық пен қауіпсіздікке басымдық беруге қайта оралды, әсіресе 2015 жылы Еуропалық көршілік саясатын қайта қараудан кейін[5]. 2016 жылғы ЕО Жаһандық стратегиясында «мемлекеттік және қоғамның тұрақтылығы» жаңа саясат бағыты ретінде енгізілді, ол нәтижелерді тікелей қалыптастыруға емес, реформалар үшін жағдай жасауға бағытталған. ТШСА -дағы қақтығыстар кедейлік, әлсіз саяси институттар, сыбайлас жемқорлық, діни және этникалық әртүрлілік сияқты факторларға байланысты.

Бұл мәселелер қақтығыстар динамикасы, көші-қон және аймақтық билік үшін күрес арқылы шиеленісіп отыр. Көбінесе мемлекеттік және мемлекеттік емес субъектілердің қатысуымен болатын мемлекетшілік қақтығыстар күшейіп, зорлық-зомбылық пен мемлекеттің күйреуіне әкелді[6]. ЕО-ның дағдарысты басқару стратегиялары жеткіліксіз болды, олар негізгі мәселелерді шешуден гөрі оқшаулау мен гуманитарлық көмекке көбірек назар аударды. Израиль-Палестина қақтығысы және Сириядағы азаматтық соғыс сияқты ТШСА -дағы негізгі қақтығыстар ЕО шектеулерін атап өтті. Сирияда ЕО-ның жауабы негізінен гуманитарлық болды, ал ЕО-ға мүше елдер арасындағы алауыздық біртұтас саяси көзқарасқа кедергі келтірді. Йеменде Еуропалық Одақтың қатысуы аз болды, Франция мен Ұлыбритания сияқты жекелеген мүше мемлекеттер экономикалық мүдделерге байланысты әртүрлі тараптарды қолдап, жанжалдарды шешу әрекеттерін одан әрі қиындатады[7].

Ливиядағы азаматтық соғыс Еуропаның ішкі және сыртқы саясатына айтарлықтай әсер етеді. 2011 жылдың ақпанында Ливия төңкерісі басталғанда, ЕО дипломатиялық әрекеттермен, гуманитарлық көмекпен, сауда шараларымен және қорғаныс саясатының күш-жігерімен жауап берді. Жоғары өкіл Кэтрин Эштон зорлық-зомбылықты айыптап, режимді тоқтатуға шақырды, ал Еуропалық кеңес Ұлттық өтпелі кеңесті Ливияның заңды саяси ұйымы деп таныды[8]. Алайда, ЕО ішіндегі бірлік әскери араласу идеясына байланысты әлсіреп, мүше мемлекеттер арасындағы әртүрлі көзқарастарды көрсетті. ЕО Африка Одағы, Араб мемлекеттері лигасы және Біріккен Ұлттар Ұйымы сияқты басқа ұйымдармен

делдалдық жұмыс жүктемесін бөлісіп үйлестірді, дегенмен бұл ЕО-ның белсенді рөл атқарудан гөрі көпжақтылыққа сүйенетінін көрсетті. Ливиядан Еуропаға көші-қон, әсіресе контрабанда мен адам саудасына байланысты, ЕО-ның секьюрилендірілген әрекетіне, соның ішінде осы тәжірибелерге қарсы күресу үшін ЕО Әскери-теңіз күштерін құруға түрткі болды. Дегенмен, мүше мемлекеттердің, әсіресе Италия мен Франция арасындағы қайшылықты мүдделері біртұтас көзқарасқа кедергі келтірді. ЕО-ның бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған ТШСА аймағымен әрекеттесуінде араб көтерілістерінен бері жан-жақты стратегия жоқ. Оның назары мемлекет пен қоғамның тұрақтылығын арттыруға ауысты, бірақ белсенді қақтығыстар кезінде бұл тәсіл жеткіліксіз. ЕО өзінің геосаяси рөлін арттыру үшін тиісті стратегияларды, саясаттарды және құралдарды әзірлеуі керек. Бұл ішкі-сыртқы шиеленіс байланыстарын шешуді, аймақтық ықпалдастықты қайта анықтауды және Солтүстік Африкамен ынтымақтастықты арттыруды қамтиды. Ол сондай-ақ ЕО-ның негізгі мәселелер бойынша жетекшілік ететін немесе күш-жігерді үйлестіретін ұлттан жоғары ойыншы ретіндегі рөлі туралы шешім қабылдауын талап етеді[9,10].

Қорытынды

Қорытындылай келе өзінің геосаяси ұстанымын нығайту үшін ЕО техникалық ынтымақтастық пен гуманитарлық көмектен тыс дағдарысты басқару құралдарын жаңартуы және әртүрлі деңгейдегі көпжақты дипломатияның мүмкіндіктерін арттыруы керек. Бұған аймақтық платформалар мен диалогтарға инвестиция салу және аймақтағы ықпалын сақтау үшін аймақаралық шеңберлерді толығымен пайдалану кіреді. Жалпы алғанда, ЕО ТШСА аймағының күрделі және дамып келе жатқан геосаяси ландшафтын тиімді шешу үшін өзінің стратегияларын, саясатын және құралдарын қайта қарастыруы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. P. Bilgin ‘Whose “Middle East”? Geopolitical Inventions and Practices of Security’, *International Relations*, 18(1), 2004, p. 26.
2. R. A. Del Sarto, ‘Normative empire Europe: the European Union, its borderlands, and the “Arab Spring”’, *Journal of Common Market Studies*, 54(2), 2015, pp. 215–232; G. Noutcheva, ‘Institutional governance of European Neighbourhood Policy in the wake of the Arab Spring’, *Journal of European Integration*, 37(1), 2015, pp. 19–36;
3. Тети А. Первый ответ ЕС на «арабскую весну»: критический дискурс анализ Партнерства ради демократии и общего процветания», «Средиземноморская политика», 17(3), 2012, стр. 266–284;
4. М. Пейс, «Интерпретация ЕС «арабских восстаний»: понимание различных взглядов на демократические изменения в отношениях ЕС-БВСА», *Журнал Исследования общего рынка*, 52(5), 2014 г., стр. 969–984.
5. Бьюзен Б. и Вавер О. Регионы и власти. Структура международной безопасности, Издательство Кембриджского университета, Кембридж, 2003, с. 217.
6. Р. Хиннебуш, «Региональная система Ближнего Востока», Р. Хиннебуш и А. Эхтешами, (ред.), *Внешняя политика государств Ближнего Востока*, 2-е изд., Линн Риннер, Боулдер, 2014 г., стр. 51;
7. U. Von der Leyen (2019) A Union that strives for more. My agenda for Europe. Political guidelines for the next Commission (2019–2024) 16 July 2019 (accessed on 7 October 2019). 25. N. Messari ‘Morocco’s African Policy, MENARA Future Notes, No. 12, June 2018, (accessed on 28 January 2018).
8. Борьба за Восточное Средиземноморье: интересы и амбиции / Под ред. И.Д. Звягельской. М.: Аспект Пресс, 2022. С.57.
9. Валиахметова Г.Н., Цуканов Л.В. Цифровой вызов для арабского мира: фактор интеграции или дифференциации? // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*. 2022. Т. 22. № 2. С. 303–319. DOI: 10.22363/2313-0660-2022-22-2-303-319.

10. B. F. Salloukh and R. Brynen (2004), 'Pondering Permeability: Some Introductory Explorations', in B. F. Salloukh and R. Brynen, eds, *Persistent Permeability? Regionalism, Localism, and Globalization in the Middle East*, Farnham/Burlington, Ashgate, p. 1–14.

A. Maratkyzy*

Master's student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: arukkosh@gmail.com

EUROPE AND THE "NEW" MIDDLE EAST: GEOPOLITICAL CHANGES AND STRATEGIC CHOICES

Abstract

The Middle East has witnessed major geopolitical shifts since 2011 that range from the growing influence of the Gulf states, the pivot to Africa of many of the region's countries and the new dynamics of global penetration, to the proliferation of regional cleavages and intra-state conflicts, as well as more volatile alliances and rivalries. This article assesses the implications of those shifts for the European Union and its capacity to shape or adapt to new realities. In the past continuities have tended to prevail in the EU's strategies, policies and toolbox vis-à-vis the region. The intensity of the transformations the Middle East is going through as well as their impact on Europe itself may oblige the EU to make a move now. Europe's leverage and credibility are at stake. These geopolitical changes present both challenges and opportunities for the European Union. On the one hand, increasing instability and internal conflicts in the region may increase migration flows and security threats, which will require the EU to review its security and migration policy. It is important for the EU to be flexible and strategic in order to effectively respond to changes and strengthen its position in the global context.

Keywords: Middle East, North Africa, geopolitics, global dynamics, strategic choice.

А. Маратқызы*

магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: arukkosh@gmail.com

ЕВРОПА И «НОВЫЙ» БЛИЖНИЙ ВОСТОК: ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ И СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЫБОР

Аннотация

С 2011 года на Ближнем Востоке произошли серьезные геополитические сдвиги, которые варьируются от растущего влияния стран Персидского залива, поворота к Африке многих стран региона и новой динамики глобального проникновения до увеличения региональных расколов и внутригосударственных конфликтов, а также более нестабильные союзы и соперничество. В данной статье оцениваются последствия этих изменений для Европейского Союза и его способность формировать или адаптироваться к новым реалиям. В прошлом в стратегиях, политике и инструментарии ЕС по отношению к региону преобладала преемственность. Интенсивность преобразований, которые переживает Ближний Восток, а также их влияние на саму Европу могут заставить ЕС сделать шаг прямо сейчас. На карту поставлены рычаги влияния и авторитет Европы. Эти геополитические изменения представляют собой как проблемы, так и возможности для Европейского Союза. С одной стороны, усиление нестабильности и внутренних конфликтов в регионе может увеличить миграционные потоки и угрозы безопасности, что потребует от ЕС пересмотра своей политики безопасности и миграции. Для ЕС важно быть гибким и стратегическим, чтобы эффективно реагировать на изменения и укреплять свои позиции в глобальном контексте.

Ключевое слово: Ближний Восток, Северная Африка, геополитика, глобальная динамика, стратегический выбор.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

А. Маратқызы e-mail: arukkosh@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

A. Maratkyzy

e-mail: arukkosh@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

А. Маратқызы

e-mail: arukkosh@gmail.com